

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра філософії та соціології

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

**до практичних занять і самостійної роботи
з дисципліни**

«ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ»

Харків 2025

Методичні вказівки розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та соціології 23 червня 2025 року, протокол № 5.

Методичні вказівки підготовлено для доповнення та розширення методичного забезпечення дисципліни «Філософські проблеми сучасності». Вони містять теоретичний план курсу, методичні рекомендації з організації самостійної роботи магістрів та написання контрольної роботи, плани семінарських занять, основні поняття і положення до кожної теми, перелік питань для обговорення, приклади тестів самоконтролю, список літератури.

Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи, тематика контрольних робіт призначені для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 273 «Залізничний транспорт».

Укладачі:

проф. І. Д. Загрійчук,
доценти І. В. Толстов, В. О. Даніл'ян

Рецензент

доц. Л. М. Близнюк

ЗМІСТ

Вступ	4
Мета і завдання навчальної дисципліни	6
Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи магістрів та написання контрольної роботи	8
Плани семінарів з дисципліни «Філософські проблеми сучасності»	15
Семінар 1. Місце і роль філософії в класифікації та розв’язанні сучасних проблем людства	15
Семінар 2. Глобальні екологічні небезпеки як предмет філософського аналізу	23
Семінар 3. «Демографічний вибух» як глобальна проблема нашого часу	29
Семінар 4. Філософські аспекти проблеми війни і миру у ХХІ столітті	33
Семінар 5. Головні небезпеки сучасного глобалізму, радикалізму і фундаменталізму	38
Семінар 6. Філософські аспекти глобалістики як нової науки про сучасний світ	44
Семінар 7. Інформаційне забруднення сучасного соціального середовища як нова філософська проблема	48
Семінар 8. Сучасна філософія права, політико-правова культура суспільства	54
Питання до контрольних робіт та іспиту	60
Ключ до тестових питань	62
Список літератури	63

ВСТУП

Ми живемо у світі, в якому відносини між країнами і народами стають все інтенсивнішими. Основою ущільнення стосунків між державами та людьми різних культур і цивілізацій є розвиток економіки та торгівлі. Саме економічні та комерційні інтереси вкупі з розвитком науково-технічного прогресу викликали зміни, які сьогодні називають глобальними, а сам процес все тіснішого міжнародного співробітництва отримав назву глобалізація. Термін походить від латини, де «globus» означає «куля». Отже, йдеться про процеси, що відбуваються на земній кулі, на планеті Земля.

Про глобалізацію заговорили в 70-х роках минулого століття. Це не означає, що тісних міждержавних відносин у світі до того не існувало. Однак, вони не були настільки сталими та регулярними, як сьогодні, і не були всесвітніми у теперішньому розумінні слова. Такими вони стали лише тоді, коли події в якійсь одній частині світу стали відлунювати у всесвітньому масштабі. Це, наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС, чи економічні кризи, що повторюються регулярно та зачіпають практично економічні системи всіх країн.

Глобалізація принесла людині немало благ, однак, поряд з благами людство зіштовхнулось з проблемами, які ускладнили його існування. Це, наприклад, забруднення та засмічення природного середовища, виснаження ґрунтів, земних надр, наростання продовольчих проблем у зв'язку з бурхливим розвитком народонаселення планети і т. п.

Ще однією досить серйозною проблемою економічного розвитку в умовах глобалізації є економічний розрив між так званою багатою «Північчю» та бідним «Півднем», що призводить, наприклад, до трудової міграції з півдня на північ. Це створює напругу та протистояння між державами, що тягне за собою зростання та поширення радикалізму, фундаменталізму та тероризму.

Процес глобалізації настільки багатоплановий та потужний, що осмислити його не під силу жодній окремій науці, особливо, коли йдеться про науки природознавчі. Адже світові процеси здійснюються людьми. Їхнє ставлення до природи, до собі подібних відбивається на всьому, що людина робить. Відповідно осмислити процес глобалізації, ролі в ньому науки, техніки, економіки, торгівлі і т. п. можливо лише за допомогою філософії, яка прагне усвідомити цей процес всесторонньо. Тільки союз природознавства і філософії, співробітництво представників природничого знання і знання філософського можуть забезпечити істинне розуміння процесу глобалізації і вибудувати на його основі оптимальні умови існування людини у сучасному світі.

Філософія, як особливе знання, здавна переймалась цілісним осмисленням світу у його єдності з людиною. Сьогодні потреба в такому знанні є великою, як ніколи. Філософія виконує світоглядну та методологічну функцію у змістовному осмисленні людиною світу і себе в ньому. Без такого знання всі інші можуть виявитись недостатніми, для того щоб зберегти планету і забезпечити існування на ній майбутніх поколінь.

Отже, проблеми існування людини лежать в самій людині. Від того, як вона уявляє собі світ, своє місце в ньому, роль своєї діяльності в існуванні світу, залежить дуже багато і, як виявилось в останні десятиліття, залежить саме існування планети Земля, що стала колыскою людської цивілізації. Усвідомити та уявити собі усі ці проблеми людина може лише через знання і не будь-яке, а через світоглядне, теоретичне, філософське.

Практичне значення філософії полягає в тому, що вона все знання довершує знанням про людину та її прагненням до кращого життя. Якщо об'єктивність природничого знання можна використати як на благо людини, так і на її шкоду, то завдання філософії полягає в обґрунтуванні істинності морального використання наукового знання, доведенні необхідності доповнення наукової творчості та матеріальної практики моральною складовою.

Моральність — це завжди вчинки, поступки кожного окремого індивіда на благо іншого. Це бажання діяти заради іншого, заради всіх. І саме глобальне мислення і сформована на його основі поведінка можуть стати на заваді катастрофічного розвитку людської цивілізації.

Навчальна дисципліна «Філософські проблеми сучасності» призначена для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня. Він покликаний озброїти їх знанням людського виміру техногенної цивілізації, сприяти усвідомленню відповідальності кожного за природні та соціальні умови існування нашого сучасника. Особлива роль при цьому лежить на майбутніх спеціалістах, які будуть і далі продовжувати розвивати наукову та технічну сторони сучасної цивілізації, турбуючись при цьому про збереження довкілля та раціональне використання природних ресурсів, яких стає все менше. Під цей курс пишуться монографії та навчальні посібники [1; 2].

Даний курс має на меті показати роль філософії в осмисленні глобальних проблем сучасності, зрозуміти особисту роль кожного у їх розв'язанні. Студіювання курсу повинно розширити кругозір, збільшити інтелектуальний потенціал здобувачів вищої освіти, навчити їх самостійно та критично мислити і відповідно діяти. Дані навички особливо потрібні майбутнім керівникам промислових підприємств, науковцям, від яких буде залежати інноваційний характер розвитку нашої промисловості, збереження та оздоровлення довкілля в інтересах теперішніх та майбутніх поколінь.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Філософські проблеми сучасності» є залучення студентів Українського державного університету залізничного транспорту до сучасних досягнень світової та української філософії в частині осмислення глобальних проблем людства, що особливо

виразно проявились на рубежі XX-XXI століть, формування на цій основі творчого самостійного мислення, професійної та громадянської позиції.

Дисципліна викладається для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 273 «Залізничний транспорт». Загальна кількість годин вивчення дисципліни складає 90 або 3 кредити ECTS.

Основними завданнями у ході вивчення дисципліни «Філософські проблеми сучасності» має стати формування наступних компетенцій:

1 Загальнокультурна і ціннісно-сміслова компетентність (формування та розширення світогляду магістрів, розвиток самосвідомості через оволодіння загальнолюдськими цінностями, формування навичок обґрунтування та конструктивної критики поглядів світоглядного змісту, здатність діяти соціально відповідально та свідомо).

2 Навчально-пізнавальна та інформаційна компетентність (формування у магістрів зацікавленості процесом спілкування як універсальною реальністю людського буття; оволодіння навичками ефективного спілкування; розвиток вмінь щодо самостійного пошуку, аналізу, структурування та відбору потрібної інформації з різних джерел; здатність використовувати практичні навички, спираючись на отримані знання).

3 Комунікативна компетентність (сприяння розвитку можливості магістрів піднятися від рівня буденного спілкування до більш професійного, глибокого, теоретичного рівня за рахунок ознайомлення з розвитком світової та української філософської думки; формування толерантного ставлення до інакомислення та вміння виробляти і відстоювати власну теоретичну позицію).

4 Компетентність особистісного самовдосконалення (сприяння розвитку у магістрів адекватного уявлення про власні духовні властивості, підтримування мотивації щодо постійного самопізнання та саморозвитку).

5 Соціальна компетентність (здатність особистості орієнтуватися у різних життєвих ситуаціях, жити й ефективно працювати у суспільстві

знань на основі сучасної базової методологічної, світоглядної, духовної, моральної, інформаційної культури; вміння визначати особисті ролі в суспільстві та здійснювати соціальну мобільність).

6 *Здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції* (мати навички управління комплексними діями або проектами при розв'язанні складних проблем у професійній діяльності в транспортній галузі обраної спеціалізації та нести відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких проявів недоброчесності).

Підготовка та робота на семінарських заняттях з дисципліни «Філософські проблеми сучасності» є важливою складовою досягнення окреслених задач. Плани семінарських занять, які містять методичні вказівки для самостійної роботи магістрів у процесі навчання, зміст основних понять курсу, питання для обговорення, теми контрольних робіт, рекомендовану літературу за темами курсу, покликані доповнити методичне забезпечення дисципліни та допомогти зробити самостійну навчальну діяльність магістрів більш організованою та структурованою.

Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи магістрів та написання контрольної роботи

Важливою умовою якісного опанування змісту навчальної дисципліни, набуття необхідних компетентностей є самостійна робота магістрів. Філософські проблеми сучасності є складовою частиною сучасної філософії, реалізацією методологічних спроможностей теоретичного мислення у пізнанні існування людини в умовах глобалізації. Опанування знаннями в цій галузі передбачає формування власних уявлень і переконань на основі засвоєння основних положень, теорій та підходів, що розвиваються вченими в наукових центрах світу.

Навчальним курсом «Філософські проблеми сучасності» передбачені такі форми самостійної роботи студентів:

- самостійна робота під час аудиторних занять — виступи, доповіді, участь в обговореннях, ведення конспекту лекції, участь в усних і письмових опитуваннях, підведення підсумків, формулювання висновків, написання текстів;
- самостійна робота у позааудиторний час – підготовка до семінарів (підготовка виступів, доповідей), виконання самостійних завдань, підготовка і написання есе та контрольної роботи; підготовка до тестування, заліку.

Методичні рекомендації щодо складання конспекту лекцій

Для якісного засвоєння навчального матеріалу важливим є вміння вести конспект лекцій. Це особливо важливо в умовах дистанційного навчання, коли великої ваги набуває самостійна робота магістрів. При складанні конспекту важливо виробити алгоритм роботи над ним. Спершу потрібно ознайомитись з основним змістом прочитаного. Зафіксувавши основні теоретичні положення, опрацювати їх та записати. По ходу, коли виникають власні думки чи зауваження до прочитаного, записати їх на полях поряд з виписаними положеннями із тексту. Це буде серйозним підґрунтям для творчого опанування науковим матеріалом. У конспекті (від лат. *conspectus* – огляд) мають бути відображені основні принципові положення матеріалу: основні поняття, концепції, персоналії, вдалі висловлювання і т. п. Послідовність дій має бути приблизно такою:

- записати назву теми, план, рекомендовану літературу;
- попередньо швидко переглянути зміст усієї теми з метою усвідомлення її змістовної сторони;
- вдруге прочитати повільно, зосереджуючись та підкреслюючи головні моменти;
- визначити головні ідеї, ключові положення;
- стисло записати матеріал теми.

Немає необхідності конспектувати суцільний текст. Важливі думки непогано, з метою кращого запам'ятовування, виділяти кольором. Це допоможе краще орієнтуватись в тексті та за необхідності швидко його віднайти. Законспектовані записи можуть чергуватися з дослівним цитуванням найбільш важливих визначень і положень.

Підготовка до семінару. Метою семінарського заняття є можливість повнішого та глибшого засвоєння теоретично важливих та значущих положень дисципліни, сприяння кращому осмисленню проблем повсякденності, уміння доводити останні до їхнього теоретичного рівня. Належному засвоєнню матеріалу курсу буде сприяти ретельна підготовка до занять, у процесі якої магістри повинні звертатися не тільки до конспекту лекцій та підручника, а й до рекомендованої викладачем літератури та інтернет-сайтів. Підготовка усних доповідей та контрольних робіт допоможе розширити знання студентів, забезпечить дискусійність та змістове навантаження занять.

Методичні рекомендації щодо оформлення контрольної роботи

Контрольна робота — вид самостійної роботи магістрів, який передбачає систематизований письмовий виклад матеріалу за обраною темою, на основі критичного огляду спеціально підібраної літератури та/або самостійно проведеного дослідження. Завдання на контрольні роботи обираються зі списку питань відповідного розділу згідно останньої цифри шифру залікової книжки або згідно порядковому номеру магістра у журналі групи, тобто, якщо остання цифра шифру 1, то відповідно беруться 3 питання. Наприклад: 1,11,21. Контрольні роботи виконуються на аркушах паперу формату А 4. Обсяг роботи має складати 8-10 аркушів формату А4 включаючи титульний аркуш та зміст (шрифт Times New Roman — 14, інтервал — 1,5; всі відступи: 20 мм). Мова роботи — українська.

Структурними складовими контрольної роботи є: титульна сторінка; зміст (де містяться всі структурні елементи контрольної роботи з вказанням

відповідних сторінок); вступ; основна частина (питання, які обрав студент зі списку відповідного розділу); висновки; список використаної літератури.

Титульна сторінка включає: назву університету (Український державний університет залізничного транспорту); назву кафедри, де викладається дисципліна (кафедра філософії та соціології); вид роботи (контрольна робота); назву дисципліни, з якої виконується робота («Філософські проблеми сучасності»); дані про магістра, який виконав роботу (прізвище, ім'я та по батькові, група, шифр залікової книжки); прізвище, науковий ступінь, звання та посада викладача, який має перевірити роботу; місто та рік виконання роботи.

Далі іде зміст, де містяться всі структурні елементи контрольної роботи з вказанням відповідних сторінок. Нумерація сторінок починається зі вступу, але враховує титульний лист та зміст. Сторінки нумеруються арабськими цифрами, які розміщуються у верхньому правому куті сторінки. Всі розділи контрольної роботи завдання починаються з нової сторінки.

Заголовки окремих питань пишуться прописними літерами починаючи з абзацного відступу. Крапка наприкінці заголовку не ставиться. Після заголовку пропускають один рядок і починають писати текст відповіді на питання з абзацного відступу.

Вступ є частиною контрольної роботи, в якій обґрунтовується актуальність теми, її значущість.

В основній частині контрольної роботи міститься виклад самостійно виконаного дослідження з аналізу опрацьованих літературних джерел. У розділах основної частини подають: огляд наукової літератури за темою; опис виділених теоретичних положень, результатів емпіричних досліджень; узагальнення і висновки проведеного дослідження.

У висновках роботи надається оцінка досягнутого результату, стислий виклад основних результатів, шляхів їх використання.

Список використаних джерел є важливою складовою контрольної роботи. Він розміщується після висновків і може бути організований одним з таких способів: у порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування) або в алфавітному порядку. До списку літератури включаються всі публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, на які є посилання в роботі. Усі джерела повинні бути лише україномовними або викладені мовами країн ЄС. Література іноземними мовами наводиться наприкінці списку використаної літератури. Відомості про джерела, що включені до списку, подаються згідно з вимогами державного стандарту (ДСТУ 8302:2015) з обов'язковим наведенням назв праць. Список використаної літератури має включати не менше 3-5 літературних джерел. Крім паперових видань обов'язковим є також використання електронних та Інтернет ресурсів.

За правилами оформлення літературних посилань у контрольній роботі відомості про використане першоджерело (бібліографічне посилання) подають після цитати у квадратних дужках: спочатку вказують номер джерела зі списку використаної літератури, а потім через кому – сторінку (сторінки) у тексті оригіналу, наприклад [2, 145]; [4, 38 – 40].

Контрольні роботи також передбачають публічний захист на семінарському занятті, який триває 3-5 хвилин. Для того щоб підготуватися до захисту, необхідно скласти невеличкі тези роботи на основі викладеного в ній матеріалу та зробити стислу доповідь.

Доповідь є формою усної відповіді, і саме цим визначаються її особливості. Зміст доповіді має поділятися умовно на три частини: вступ, основну частину, висновки. На відміну від контрольної роботи, доповідь потрібно складати мовою, придатною для усного повідомлення, тобто більш простою, образною. В доповіді потрібно надати перевагу простим, стислим реченням. Залежно від рівня власної готовності до вільного оперування усною доповіддю при підготовці до такого виду відповіді можна спиратись

або на повний конспект доповіді, або на її тези (основні положення, викладені у певній послідовності).

Методичні рекомендації щодо написання тез

При складанні тез (доповіді, контрольної роботи) важливо дотримуватись такої послідовності у викладі матеріалу:

- стислий вступ із зазначеною актуальністю питання;
- цілі і завдання дослідження, методи, які використовувались;
- літературний огляд відомих теорій і підходів;
- прогнози щодо можливого розвитку ідей, вирішення завдань;
- висновки, оцінка результатів.

Загальний обсяг тез зазвичай не перевищує 2-3 сторінок. Правильно складені тези до матеріалу свідчать про достатньо високий рівень підготовленості студента, розуміння ним теми, володіння матеріалом і методами самостійної роботи з ним.

Підготовка до тестування, іспиту з курсу «Філософські проблеми сучасності» передбачає повторення раніше пройденого матеріалу з метою його систематизації і цілісного засвоєння. Доречним при цьому буде звернення до джерел, в яких відповідний матеріал викладений у систематизованій формі (підручники, посібники, методичні рекомендації тощо); перевірка своїх знань за допомогою відповідей на питання для самоперевірки, наведених у методичних вказівках.

Принципи формування оцінки

Для того, щоб магістр отримав іспит з дисципліни «Філософські проблеми сучасності» потрібно виконати такі види активності:

По-перше, підготувати одну доповідь на семінар з будь-якої теми. Цей вид активності оцінюється до 10 балів.

По-друге, підготувати та захистити контрольну роботу, яка оцінюється в 20 балів.

По-третє, пройти залікове тестування в Moodle, яке складається з п'ятдесяти тестових питань та оцінюється в 50 балів.

Таким чином, в сумі максимум магістр може отримати 100 балів, виконавши всі три види активності.

Згідно з Положенням про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу використовується 100-бальна шкала оцінювання. При заповненні заліково-екзаменаційної відомості та залікової книжки (індивідуального навчального плану) магістра, оцінка, виставлена за 100-бальною шкалою, повинна бути переведена до національної шкали (5, 4, 3,) та шкали ECTS.

Визначення назви за державною шкалою(оцінка)	Визначення назви за шкалою ECTS	За 100 бальною шкалою	ECTS оцінка
ВІДМІННО – 5	<u>Відмінно</u> – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	90-100	Зарах
ДОБРЕ – 4	<u>Дуже добре</u> – вище середнього рівня з кількома помилками	82-89	Зарах
	<u>Добре</u> – в загальному правильна робота з певною кількістю грубих помилок	75-81	Зарах
ЗАДОВІЛЬНО - 3	<u>Задовільно</u> – непогано, але зі значною кількістю недоліків	69-74	Зарах
	<u>Достатньо</u> – виконання задовольняє мінімальні критерії	60-68	Зарах
НЕЗАДОВІЛЬНО - 2	<u>Незадовільно</u> – потрібно попрацювати перед тим як отримати залік або екзамен (без повторного вивчення модуля)	35-59	Не зарах
	<u>Незадовільно</u> – необхідна серйозна подальша робота (повторне вивчення модуля)	<35	Не зарах

Плани семінарських занять

Семінар 1. Місце і роль філософії в класифікації та розв'язанні сучасних проблем людства

1.1 Сутність сучасних глобальних проблем людства

Поняття «глобальний» сьогодні присутнє на всіх рівнях суспільної свідомості. В буденній свідомості ним позначають щось величезне, незвичне, непідйомне, за що не варто навіть братись. Проте в останні кілька десятиліть воно перетворилось із достатньо невизначеного, розмитого в категорію наукового мислення. На сьогодні воно означає явище, подію, процес, які мають загально планетарне значення. Це не означає, що в науковому середовищі дана категорія набула абсолютно чіткого та визначеного характеру, однак сьогодні нею позначаються доволі зримі та актуальні виклики сучасного світу.

Глобальні проблеми — це проблеми, які стосуються всього світу, проявляються всюди, в тому числі і, перш за все, на локальному рівні. Це проблеми, які не лише стосуються всіх. Вони є глобальними тому, що їх вирішення під силу тільки об'єднаному людству.

В основі терміну «глобальний» лежить латинське слово «globus», що в перекладі означає куля. В даному випадку, коли ми говоримо про глобальні проблеми, то йдеться про кулю земну, про планету Земля, про проблеми загально планетарні, які стосуються всього світу, всієї земної кулі.

Основою та глибокою причиною ущільнення відносин між країнами та континентами і становлення об'єданого людства, при всіх суперечностях у міжнародних відносинах, є розвиток економіки та торгівлі. Виробництво та комерція розвинулись до такої міри, що в рамках національних держав їм стало тісно. Це не означає, що в попередні століття, задовго до науково-технічної революції не було торгівлі між державами.

Однак слід визнати, що зносини між державами носили здебільшого локальний характер. Вони містили в собі тенденцію до глобалізації, проте глобальними в сучасному сенсі слова не були.

Глобальний світ — це світ доволі *усталених* відносин в рамках планети, який наступив у процесі формування світового ринку товарів та послуг. Термін «усталених» не повинен вводити нас в оману і закривати таку характерну рису нашого сьогодення як *динамічність розвитку*. Підтвердженням розвитку сучасної цивілізації на більш-менш *стабільній* основі є творення міжнародних економічних та торгових союзів, які впорядковують відносини між державами. Таким об'єднанням є, наприклад, Світова організація торгівлі (СОТ), яка почала діяти з 1 січня 1995 року [6]. Її членами на сьогодні є 164 країни. Таким чином, приблизно 97 % світової торгівлі до певної міри є врегульованими. Глобалізація пов'язала регіони планети у *цілісність*, складові якої достатньо тісно переплетені і тому взаємозалежні.

На основі глобалізаційних процесів у сфері економічних відносин стала розвиватись так звана *глобальна свідомість*, яка влучно сформульована в гаслі: «*мислити глобально — діяти локально*». І хоч дана парадигма мислення ще далеко не утвердилась у свідомості кожного землянина, вона стає все більш поширеною і перетворюється в принцип щоденного існування освіченої людини.

Першим кроком до вирішення будь-яких проблем є їх усвідомлення. Стосовно глобальних проблем сучасного людства можна назвати такі: екологічні, демографічні, проблеми війни і миру, інформаційне забруднення навколишнього середовища тощо. Всі вони є досить гострими та потребують свого термінового вирішення, оскільки загрожують існуванню та розвитку людської цивілізації на нашій планеті.

1.2 Роль філософії в осмисленні глобальних і регіональних проблем сучасності

Першим питанням, що постає перед людиною, яка приступає до філософського осмислення будь-якої проблеми, є певний дисонанс між тим, що її оточує, і тим, про що мовиться в письмових джерелах чи в усних наукових обговореннях. Нерідко навіть говорять про відірваність філософії від життя, про ідеалізацію філософією дійсності. Однак слід зауважити, що ідеалізація, яка має місце не лише у філософії, але й у будь-якій науковій теорії, не є відірваністю науки від життя, від практики. Справа в тому, що наукова теорія не є безпосереднім вивченням предметів і процесів. Особливо це стосується філософії, яка оперує найбільш загальними категоріями і поняттями нашого мислення [7, с. 231].

Ідеалізація світу пізнанням означає не відірваність філософії від життя, а осмислення проблем людського існування за допомогою понять, ідей розуму, які належать не виключно розуму, а формуються в результаті узагальнення доконаних фактів, предметів, процесів реального життя. Поняття, в яких ми описуємо світ, об'єднують, узагальнюють предмети і явища, хоч і різні, проте однотипні, такі, що мають спільні ознаки. Саме ця особливість поняттєвого мислення приводить до того, що «дзеркальної» відповідності поняття і предмета, який ним описується, не існує.

Обмежитись в осмисленні проблем глобального світу засобами природничих чи окремих соціальних і гуманітарних наук сьогодні уже неможливо. Глобалізація гостро поставила перед науковою спільнотою завдання досягти більш глибоких узагальнень, які б дозволили осмислити світ, як цілісність нової якості, якості досі небаченої. Філософське осмислення причин виникнення глобальних проблем, їх загострення, особливостей протікання допоможе знайти способи оздоровлення природних та соціальних передумов людського існування.

Таким чином, перед філософією стоїть завдання формування нового світогляду, що в умовах глобальної кризи вимагає творення нових сенсів існування на основі комплексного осмислення світової ситуації.

Які прерогативи належать філософії в цій царині?

- через формування світогляду філософія закладає у свідомість людини ціннісні установки, які визначають напрямок її діяльності, інтенсивність та результат праці;
- оперуючи найбільш загальними категоріями, філософія зводить воедино результати досліджень, що здійснюються в окремих науках, і, таким чином, формує інтегрований погляд на глобальні проблеми сучасності;
- розглядаючи глобальні проблеми у процесі їх виникнення, філософія, в першу чергу, визнає їх результатом суперечливого розвитку людської історії;
- спираючись на історичний підхід до осмислення глобальних проблем, філософія дозволяє виявити їх загальну тенденцію розвитку, а саме: динаміку, взаємозв'язок, парадокси тощо;
- будучи ядром культури, виконуючи культурологічну функцію, філософія аналізує та висвітлює надбання і цінності окремих народів, сприяє збереженню їх самобутності та інтеграції у світову цілісність;
- будучи теоретичним світоглядом, філософія дозволяє цілісно уявити природно-історичний процес, що сприяє пошукам можливих оптимальних рішень існуючих проблем.

Наукові узагальнення завжди пов'язані з систематизацією, класифікацією, рубрикацією об'єктивних знань. Без теоретичного узагальнення емпіричного матеріалу жодна наука неможлива. Тим більше неможливе і філософське осмислення будь-яких проблем, зокрема глобальних [8, с. 190-191].

1.3 Класифікація сучасних глобальних небезпек

Будь-яка класифікація здійснюється з метою вивчення об'єктів дослідження та впорядкування здобутих знань. Це завдання реалізується через узагальнення.

Усі глобальні проблеми можна поділити, або точніше, класифікувати на:

- *Екологічні небезпеки.* Вони пов'язані з природним довкіллям. Це забруднення природи, спад родючості та ерозія земель, обмеженість природних ресурсів тощо. Термін «екологія» походить з грецької мови і складається з двох слів: «oikos» означає «оселя», «житло», а logos — «слово», «закон». Вперше термін «екологія» був запропонований німецьким природодослідником і філософом Ернстом Геккелем у XIX столітті.

- *Економічні небезпеки.* Перша світова економічна криза вибухнула у 1857-1858 роках. Друга — сталась у 1907 році. Вони носили досить обмежений характер як в часі, так і за поширенням і швидко були подолані. Наступна економічна криза розпочалась у 1929 році, тривала ціле десятиліття і увійшла в історію під назвою «велика депресія».

- *Соціальні небезпеки.* Перша глобальна політична криза почала формуватись у 80-х роках XIX століття. По-справжньому вона проявилась у 1914 році, коли вибухнула Перша світова війна. Економічна, політична і соціальна кризи засвідчили кінець локальної, регіональної, обмеженої політики. Військове протистояння на початку XX століття показало, що країни взаємопов'язані економічними, політичними та іншими інтересами.

- *Демографічні небезпеки.* До них належить проблема народонаселення. Сьогодні у світі проживає трохи більше **8.255 млрд людей** [9]. Стрімкий кількісний зріст населення на планеті загострює проблеми, які були описані вище. Найбільш населеними країнами сьогодні є Китай та Індія, в кожній із них проживає майже по 1,5 млрд людей.

Є й інші критерії класифікації глобальних проблем. Серед них заслуговує на увагу класифікація, запропонована радянським і російським вченим, академіком І. Т. Фроловим. Його концепція склалась у 90-х роках XIX століття, отримала визнання і стала популярною. Усі глобальні небезпеки поділяються в цій концепції на три групи:

1 Інтерсоціальні глобальні проблеми.

Вони охоплюють такі відносини між державами: проблеми війни і миру, світового економічного і соціального розвитку, подолання відсталості окремих країн та регіонів і т. п.

2 Антропосоціальні глобальні проблеми.

Це відносини між людиною і суспільством. До них входять проблеми науково-технічного прогресу і його соціальні наслідки, питання освіти, науки та культури.

3 Екологічні глобальні проблеми або природно-соціальні.

Вони виникли в результаті антропогенного тиску на природу та її ресурси. Їхнім змістом є забруднення навколишнього середовища, нестача енергії, палива, питної води, чистого повітря і т. п.

Заслуговує також на увагу концепція глобальних проблем людства Нобелівського лауреата Конрада Лоренца, яку він назвав «вісім смертних гріхів людства».

Вказані та класифіковані вище небезпеки вимагають свого вирішення, суттєвим моментом чого є філософський аспект аналізу, який дозволяє системно та послідовно осмислити і на цій основі віднайти шляхи розв'язання найгостріших глобальних проблем сучасності [8, с. 142].

1.4 Філософський аспект можливих шляхів вирішення найгостріших проблем сучасності

Як уже говорилося вище, уникнення небезпек та збереження життя на планеті Земля вимагають від людини осмислення проблем у їх найбільш

загальному та всеобіймаючому сенсі. Це включає в себе виявлення джерел виникнення загроз, причин їх появи разом із сукупністю обставин, які зробили ці небезпеки дійсними.

Отже, передумовою розв'язання глобальних небезпек, що сьогодні загрожують людству, є розвиток людини, її моральності, формування діалектичного, системного мислення. Це дозволить не лише осмислити трагічність ситуації, а й віднайти шляхи подолання дисгармонії у розвитку світу [10. С. 188].

Серед можливих шляхів подолання глобальних проблем найчастіше виділяють три такі:

- *Розвиток культури* і формування нових якостей людини, якій будуть притаманні глобальність мислення, нетерпимість до насильства, любов до справедливості, правова грамотність, політична культура, біоетика тощо.

- *Розвиток системи освіти*. Це важливий ресурс розвитку людини та формування її майбутнього. Якість освіти впливає не лише на погляди окремої людини, але й на сприйняття ходу світового розвитку, на ставлення до перспектив людського життя на планеті.

- *Формування глобальної свідомості*. Воно пов'язане з критичним ставленням до технологічно-споживацької цивілізації, підхід до сучасних проблем з позицій прав майбутніх поколінь людей.

Якими б не були шляхи подолання глобальних проблем сучасності, всі вони передбачають певні природоохоронні заходи. Важливо пам'ятати, що на сьогодні людство і природа складають органічну цілісність, про яку слід піклуватись і берегти її.

План семінарського заняття

- 1 Глобальність у буденному і у філософському сенсі слова.
- 2 Роль філософії в осмисленні глобальних проблем сучасності.
- 3 Основні способи класифікації сучасних глобальних небезпек.
- 4 Філософія і пошук шляхів подолання глобальних небезпек.

Тестові питання до семінару

1 Сучасні глобальні проблеми – це:

- a) масштабні проблеми;
- b) загально планетарні проблеми;
- c) проблеми, які неможливо розв'язати;
- d) проблеми, що виходять за рамки щоденного життя.

2 В основі процесів глобалізації лежать:

- a) інтереси найбільших країн світу;
- b) розвиток економіки і торгівлі на сучасному етапі розвитку світу;
- c) ідеї видатних мислителів минулого і сучасності;
- d) прагнення людей до гуртування.

3 Роль філософії в осмисленні глобальних проблем сучасності полягає у:

- a) заміні природничих наук в усвідомленні екологічних небезпек;
- b) поясненні проблем війни і миру на сучасному етапі;
- c) формуванні глобальної свідомості;
- d) поясненні можливості подолання глобальних небезпек.

4 Методологічна функція філософії полягає у:

- a) нагляді за теоретичною чистотою наукового пізнання;
- b) формуванні світогляду громадян;
- c) розробленні методів пізнання;
- d) узагальненні напрацювань природничих наук.

5 Сучасний стан світового розвитку «глобальним селом» назвав:

- a) Ернст Геккель;
- b) Іван Фролов;
- c) Конрад Лоренц;
- d) Маршалл Маклуен.

Семінар 2. Глобальні екологічні небезпеки як предмет філософського аналізу

2.1 Екологія як наука

Е. Геккель, який увів у науковий обіг термін «екологія», визначав її як науку про відношення живих організмів між собою та з навколишнім середовищем. Екологія представлялась ним як комплексна наука, що розрізняє органічні і неорганічні умови існування живих істот. *Органічні умови* — це живі організми, до яких змушена пристосовуватись особина, оскільки їм усім доводиться існувати в одному просторі. *Неорганічні умови* — це зовнішнє природне середовище, яке є джерелом необхідних для існування продуктів. Пізніше ці умови були означені як *абіотичні* і *біотичні*. Сьогодні екологія оперує такими поняттями як «екологічна ніша», «екологічна система», «біоценоз» тощо. Поняття «біоценоз» у 1877 році запропонував німецький вчений Карл Мебіус. Біоценоз — це сукупність рослин, тварин і мікрорганізмів, що заселяють певний простір.

Сьогодні до абіотичних і біотичних факторів існування живого додається ще й *антропогенний вплив*. Останній настільки суттєвий, що стали погіршуватись умови існування не лише тваринних популяцій, але й самої людини. Це стало причиною появи такої науки як екологія людини або *соціальна екологія* [11]. Вона складається у 70-х роках XX століття. Сьогодні вже говорять про «екологізацію» сучасної науки, настільки важливою є екологія та захист здорових умов існування людини на планеті. Генасамблея ООН у грудні 1972 року заснувала Всесвітній день охорони довкілля (відзначається 5 червня щороку). Об'єктом соціальної екології на даний час є людство в цілому.

2.2 Соціальна екологія та три її складові частини

Соціальна екологія — це наука, що вивчає закономірності впливу людини і суспільства на біосферу і, відповідно, впливу змін, що відбуваються в біосфері в результаті виробничої діяльності людини, на суспільство та перспективи його розвитку. Отже, проблеми екології зав'язуються на людину. Сербський соціолог Данило Маркович зазначав, що конфлікт між технологією та екологією має своє джерело в самій людині, що є одночасно і природною істотою, і носієм технологічного розвитку.

Соціальна екологія бачить вихід із складної екологічної ситуації у моральному вдосконаленні людини. Її філософське підґрунтя у збереженні та оздоровленні довкілля полягає у зміні парадигми мислення: перехід від філософії свідомості до філософії комунікації та імплементації в практику щоденного життя етики спільної відповідальності [12, с. 215].

В силу великої кількості проблем, якими займається соціальна екологія, в її рамках існують різні класифікації. Так, наприклад, виділяють економічну, демографічну, урбаністичну, футурологічну та правову соціальну екологію. Але найбільш поширене диференціювання соціальної екології як науки є виділення таких її складових частин: а) економічного розвитку, б) соціального прогресу та в) відповідальності за стан довкілля.

2.3 Сучасні масштаби забруднення навколишнього середовища

Сучасну екологічну кризу найчастіше пов'язують із забрудненням та засміченням довкілля. Забруднення відбувається як побутовими, так і промисловими відходами. Особливо шкідливими є штучні матеріали. Останнім часом для утилізації відходів у світі почали будувати сміттєпереробні заводи.

До екологічних проблем належить і нестача прісної води, зміна клімату, насичення повітря, землі та води отруйними речовинами. Особливо небезпечними для навколишнього середовища є так звані «кислотні дощі».

Враховуючи постійне зростання викидів парникових газів, у 1988 році Генеральна Асамблея ООН створила Міжнародну групу експертів з проблем зміни клімату, а в 1997 році був схвалений так званий Кіотський протокол. Країни-підписанти цього протоколу зобов'язались зменшити викиди парникових газів до рівня, меншого на 5 % від рівня базового року. Ним же передбачена торгівля квотами на викиди парникових газів.

Так зване «мутагенне забруднення» призвело до того, що 0,7 % новонароджених дітей мають спадкові дефекти здоров'я. Шкідливими є теплові, шумові, електромагнітні та інші впливи на людину.

Ці та інші проблеми екології мають свою причину передусім у свідомості людей, у їхньому споживацькому ставленні до природи. Усунення цих проблем вимагає підвищення рівня екологічної культури.

2.4 Сутність проблеми обмеженості природних ресурсів

Активне розроблення надр землі, інтенсивна експлуатація родючих ґрунтів, зростання народонаселення призвели до того, що багатства природи вичерпуються. Однією з найгостріших проблем сьогодні є обмеженість земельних ресурсів, як джерела продовольчого забезпечення населення планети. До початку землеробської культури придатні для обробки земельні площі за вірогідними даними становили 4,5 млрд га. Сьогодні їх залишилось 2,5 млрд га.

Нестача поверхневих прісних вод спостерігається сьогодні у 80-ти країнах, де проживає 40 % населення планети. Понад 30 країн отримують третину наземних вод через кордон, із-за чого нерідко виникають конфлікти між державами.

Серйозну проблему для подальшого існування людства створює обмеженість таких невідновлюваних ресурсів, як нафта, газ, вугілля, руди. Тим часом антропогенне навантаження на біосферу постійно зростає.

Сьогодні існує дві моделі розвитку світової системи: *ресурсна* і *біосферна*. Ці дві моделі на перше місце ставлять зростання чисельності населення, стрімкий зріст якого загрожує збереженню людської популяції на планеті. Ресурсна модель допускає, що життя на планеті може зберегтись, якщо населення Землі не перевищить 8 млрд осіб. Автори та прихильники біосферної моделі розвитку вважають, що планета витримає та має шанси на подальше існування, якщо людей на Землі буде не більше 1-2 млрд.

Насамкінець слід зазначити, що глобальна криза життєвих ресурсів — це ще не катастрофа. Кризи долаються, катастрофи незворотні.

2.5 Руйнівні наслідки розвитку сучасної техногенної цивілізації та запобігання їм

Розвиток техніки приніс людині не лише комфорт, але й проблеми. Окреслимо, якими заходами можна відвернути загрозу існування живого на планеті.

Міжнародне співтовариство вперше звернуло увагу на екологічну кризу в 1949 році. Саме тоді ООН вперше скликала Міжнародну конференцію з охорони природи. Та лише Стокгольмську конференцію з проблем навколишнього середовища, яка проводилась в 1972 році, можна вважати поворотним пунктом у природоохоронній діяльності ООН. Проте перші заходи по оздоровленню довкілля не були комплексними. Тільки в 1992 році в Ріо-де-Жанейро на конференції ООН з навколишнього середовища була прийнята Декларація, яка захист довкілля оформила в концепцію, що отримала назву **«Сталий розвиток»**. Основний зміст концепції розкриває третій принцип цього документу, який вказує на те, що *право на розвиток повинно здійснюватися так, щоб адекватно задовольняти потреби нинішнього і майбутніх поколінь у сфері розвитку і навколишнього середовища* [13, с. 554].

Сталий розвиток передбачає і вимагає від світової спільноти вирішення трьох стратегічних завдань:

1 Обмеження зростання виробництва і споживання у промислово розвинених країнах світу, які є головними споживачами ресурсів і джерелом забруднення.

2 Обмеження зростання населення, особливо в країнах, що розвиваються.

3 Запобігання поглибленню нерівності між багатими та бідними країнами.

Концепція «Сталого розвитку» передбачає коеволюцію суспільства і природи, формування нового світогляду, перебудову мислення в напрямку його екологізації [14].

План семінарського заняття

- 1 Передумови виникнення екології як науки.
- 2 Соціальна екологія: її сутність та перспективи.
- 3 Проблема обмеженості природних ресурсів та можливості її вирішення.
- 4 Сучасна техногенна цивілізація та проблема виживання людства.

Тестові питання до семінару

1 Хто увів у науковий обіг поняття «екологія»?

- a) Маршалл Маклуен;
- b) Карл Мебіус;
- c) Чарльз Дарвін;
- d) Ернст Геккель.

2 Хто запропонував термін «біоценоз»?

- a) Ернст Геккель;

- b) Артур Тенслі;
- c) Генрі Каульс;
- d) Карл Мебіус.

3 Що є основою сталості біоценозу?

- a) сприятливий клімат;
- b) турбота людини про його збереження;
- c) біологічне розмаїття;
- d) відсутність різких кліматичних коливань.

4 Найглибша причина екологічної кризи полягає у:

- a) науково-технічному прогресі;
- b) безконтрольному використанні природних ресурсів;
- c) природі самої людини;
- d) міжнародній конкуренції.

5 Що є принципово важливим у запобіганні руйнівних наслідків сучасної техногенної цивілізації?

- a) подальший розвиток технологій;
- b) скорочення виробництва;
- c) формування екологічного світогляду;
- d) демілітаризація космосу.

Семінар 3. «Демографічний вибух» як глобальна проблема нашого часу

3.1 Поняття демографічного вибуху і демографічна криза

Поняття «демографічний вибух» охоплює явище стрімкого зростання світового населення, яке почалося у 50-х роках XX століття. На планеті в цілому ми спостерігаємо стрімке зростання чисельності населення, тоді як деякі країни знаходяться в демографічній кризі [15].

«Демографічна криза» — це глибоке порушення відтворення населення, що загрожує самому його існуванню.

Динаміка зростання чисельності населення земної кулі достатньо красномовно доводить невідповідність назви «демографічний вибух». Якщо ще у 1960 році населення планети складало 3 млрд людей, то сьогодні вже налічується більше 8 млрд.

3.2 Причини і сутність світового «демографічного вибуху»

Головна причина різкого зростання населення, як відзначають дослідники, — успіхи медицини. Сьогодні навіть у найвідсталіших країнах світу скоротилась смертність і збільшилась тривалість життя. У розвинених країнах значно скоротилась народжуваність у зв'язку зі змінами життєвих пріоритетів.

Як обчислюється приріст населення? Наприклад, на 1000 осіб населення за рік народжується 35 дітей і 30 людей різного віку помирає. За таким розкладом народжуваність складає 3,5 %, а смертність — 3 %. Звідси приріст населення становить усього 0,5%.

Розглянемо можливі терміни подвоєння населення залежно від динаміки змін чисельності населення. Річний приріст на 1 % — подвоєння населення за 65 років. 2 % — це подвоєння за 35 років. Якщо ж приріст

населення в державі чи регіоні складе 4 % на рік, то подвоєння населення станеться за 18 років. Це означає, що приблизно половину населення території будуть складати люди молодші 18-ти років.

3.3 Вплив демографічної політики на демографічні проблеми

Історія розвитку суспільства переконливо доводить, що правильна демографічна політика є важливим засобом подолання глобальних демографічних проблем [16].

Розглянемо дану проблему на прикладах політики Китаю та Індії. Як відомо, ці дві країни мають на сьогодні найбільшу кількість населення у світі. Уряд Індії у 1952 році прийняв «Програму регулювання населення і сімейного планування». Населення країни складало на той час 400 млн осіб. Подвоєння населення очікувалось за 53 роки. Рубіж у 800 млн осіб країна мала перейти приблизно у 2005 році. Успіхи медицини у боротьбі зі смертністю, як вважають, привели до того, що межу у 800 млн осіб було перейдено на 25 років раніше. Демографічна політика в Індії виявилась абсолютно неефективною. І це не дивлячись на часто жорсткі і навіть жорстокі методи боротьби з високою народжуваністю. Так, наприклад, за час реалізації програми примусовій стерилізації були піддані 2 млн чоловіків, які вже встигли стати батьками двох або більше дітей.

Причинами провалу демографічної політики Індії є: народні традиції раннього одруження; панування культу кохання і сексу; відсутність засобів контрацепції, особливо у сільській місцевості; важка сільськогосподарська праця (велика кількість дітей — це додаткові робочі руки).

Сьогодні демографічна політика в Індії не скасована, але акцент перенесений на просвітницьку роботу, яка спрямована на загальне підвищення рівня освіти і культури тощо.

Іншим прикладом дієвості демографічної політики є Китай, якому вдалось знизити народжуваність досить суттєво і швидко. Свою програму

боротьби з бажанням громадян мати велику кількість дітей уряд КНР почав втілювати з 1978 року. Середня кількість дітей на одну сім'ю тоді складала 5,8, а середній приріст населення за рік сягав 1,4 % (більше, ніж в Індії сьогодні). Вже у 2013 році середня кількість дітей на одну сім'ю зменшилась до 1,8, а річний приріст населення склав всього 0,48 %. Підрахунки показали, що, якби уряд не проводив заходи по зменшенню народжуваності, то сьогодні в Китаї було б, як мінімум, на 400 млн жителів більше.

У Китаї найефективнішими виявились закони, які поступово підвищували шлюбний вік з 20 років до 24, потім до 27, а в деяких провінціях він сягнув 30 років. Гасло: «одна сім'я — одна дитина» підтримується державною фінансовою допомогою. Передбачається, що після стабілізації приблизно у 2030 році, населення країни до 2100 року зменшиться до 500-600 мільйонів. Якщо це станеться, то Китай стане першою державою, яка політичними методами перемогла біологічні сили суспільства. На січень 2025 року населення Китаю складає 1 474 млн, а Індії — 1 463 млн осіб.

3.4 Демографічна ситуація в Україні

У зв'язку з війною сьогодні важко оперувати конкретними цифрами і робити прогнози щодо подальшого розвитку демографічних процесів в Україні. Значна частина громадян країни (більше 4 млн осіб), спасаючи своїх дітей, виїхала в країни Європи. Немало залишилось на тимчасово окупованих територіях. У багатьох жителів України війна забрала життя. Із 52 млн громадян, що проживали на території нашої країни у 1991 році за непрямыми підрахунками залишилось біля 30 млн осіб. Прогнози невтішні, проте певні позитивні новини все ж є. Нині цими проблемами на теоретичному рівні займаються дослідники в освітніх та академічних установах [17; 18, с. 72-84].

План семінарського заняття

- 1 Демографічні проблеми сучасного світу, їхня сутність.
- 2 Асиметричність демографічних проблем в різних частинах планети.
- 3 Політика і її можливості впливу на демографічні процеси.
- 4 Демографічна ситуація в Україні.

Тестові питання до семінару

- 1 Причинами «демографічного вибуху» є:
 - a) висока народжуваність, низька смертність, високий рівень життя;
 - b) висока народжуваність, низька смертність, низький рівень життя;
 - c) особливості культури, регіон проживання, низька смертність;
 - d) висока народжуваність, низька смертність, успіхи медицини.

- 2 Сутність «демографічної кризи» полягає у:
 - a) непомірному збільшенні кількості населення;
 - b) неспроможності країни справитись із забезпеченням населення продовольством;
 - c) глибоке порушення відтворення населення, що загрожує самому його існуванню;
 - d) втрати населення під час війни.

3. Які методи демографічної політики виявились найбільш ефективними?
 - a) освітні;
 - b) культурні;
 - c) репресивні;
 - d) економічні.

4 Подвоєння населення відбудеться за 18 років, якщо приріст за рік буде складати:

- a) 2 %;
- b) 4 %;
- c) 3,5 %;
- d) 1,2 %.

5 Які знані сьогодні заходи демографічної політики виявились найбільш ефективними?

- a) культурно-просвітницькі;
- b) репресивні;
- c) фінансово-економічні;
- d) медико-біологічні.

Семінар 4. Філософські аспекти проблеми війни і миру у XXI столітті

4.1 Війна як філософська проблема. Мир і війна як політичні явища

Війни відбувались впродовж всієї людської історії. Вона лягає важким тягарем на плечі народу. Якщо у війнах XVIII століття загинуло 3 млн осіб, то кількість вбитих під час Першої світової війни досягла 10 млн осіб, а у Другій світовій війні — більше 50 млн осіб. Німецький філософ І. Кант підкреслював, що війна — це зло, що вона здатна «знищити варварськими спустошеннями... усі досягнуті успіхи культури» (І. Кант. До вічного миру). Тому проблема війни і миру постійно знаходилась у центрі уваги мислителів усіх часів і народів.

Найбільш відомими працями про війну є: «Мистецтво війни» [19] китайського стратега і мислителя VI ст. до н. е. Сунь-дзи (544-496 до н. е.), «Пелопоннеська війна» давньогрецького історика Фукідіда та «Природа війни» [20] німецького генерала Карла фон Клаузевіца. Останньому належить визнане сьогодні визначення війни як «продовження війни іншими засобами», що війна є закономірним та об'єктивним явищем. Війна є актом насильства і її метою є примус противника виконати волю переможця.

4.2 Зміна ставлення до війни у XX-на початку XXI століття. Нові форми військового протиборства

Якщо Клаузевіц вважав метою війни перемогу над ворогом, яка б зробила його нездатним до подальшого опору, то сучасність все частіше задумується про можливість такого результату в умовах наявності ядерної зброї та застосування у війні штучного інтелекту.

У XIX ст. війна сприймалась як можливість проявити мужність і героїзм (Трафальгар, Ватерлоо, Седан, Севастополь, Синоп, Шипка). Події ж 1914-1918 років показали, що світова війна є одним із крайніх проявів цивілізаційної кризи. Незавершеність мирного врегулювання у 1945-1946 роках ознаменувалась виникненням «холодної війни» між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції. Після розпаду Радянського Союзу знову маємо в Європі російсько-українську війну, не кажучи вже про збройні конфлікти у світі, яких сьогодні налічується біля сорока.

Зростає усвідомлення безперспективності широкомасштабної світової війни. З'являється більше можливостей не лише говорити про мир, але й активно його просувати засобами права та стримування. Та все ж боротьба у сфері геополітики продовжується. Однією із таких форм ведення бойових дій між центрами світових геополітичних сил є війни «за домовленістю», або проксі-війни (proxу war). Проксі-війна — це міжнародний конфлікт між

двома чи більшою кількістю крупних держав, які вважаються геополітичними центрами сили, і які воюють на територіях країн, що від них залежать. Для досягнення цілей використовується розпалювання ідеологічної непримиренності на ґрунті національному, релігійному, мовному і т. п. [21]. Навмисно провокується жорстокість у веденні бойових дій.

В ході сучасних геополітичних протистоянь широко застосовуються засоби так званої «гібридної війни», що передбачає гнучке поєднання військових, дипломатичних, економічних та інших факторів. Особлива роль у веденні гібридних воєн відводиться боротьбі за розум і душі людей [22].

4.3 Особливості сучасної політики миру

З моменту винайдення і першого застосування ядерної зброї людство постало перед невідомим раніше викликом. При наявності такої потужної зброї світ опинився на межі взаємознищення. Постало питання про пошук нових засобів збереження миру і попередження війни.

Перший Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) був укладений Генеральною Асамблеєю ООН 12 червня 1968 року. У статті I ДНЯЗ говориться, що «... кожна з держав-учасниць цього Договору, що володіє ядерною зброєю, зобов'язується не передавати кому б то не було ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, а також контроль над такою зброєю або вибуховими пристроями ні прямо, ні побічно; так само, як і жодним чином не допомагати, не заохочувати й не спонукати яку-небудь державу, що не володіє ядерною зброєю, до виробництва або до придбання яким-небудь іншим способом ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю або вибуховими пристроями» [23].

На сьогодні учасниками цього Договору є 190 країн світу. Не приєднались до нього Ізраїль, Індія, Пакистан і Південний Судан. Визнали

наявність у себе ядерної зброї Індія і Пакистан. Ізраїль не визнав, але колишній директор МАГАТЕ Мохаммед аль Фарадеї вважає, що вона в нього є.

ДНЯЗ, будучи відкритим документом, одночасно передбачає право будь-якого учасника Договору вийти з нього. Держава, яка має намір вийти з Договору, повинна повідомити про своє бажання інших учасників Договору, а також Раду Безпеки ООН за три місяці. Цим правом скористалась у 2003 році Північна Корея. Погрожує вийти із Договору Іран, на якого накладені санкції із-за підозри у розробленні атомної зброї. Після розпаду Радянського Союзу, не без тиску з боку держав ядерного клубу, а саме Росії, США та Великої Британії, від ядерної зброї на своїх територіях відмовились Україна, Білорусь та Казахстан.

Крім ядерної зброї, на сьогодні серйозною загрозою міжнародному миру є наявність у деяких країнах бактеріологічного та токсинного озброєння. Стосовно заборони їх розроблення, виробництва, накопичення та знищення існують також міжнародні угоди.

Серйозною загрозою миру сьогодні є види озброєнь, які створюються на базі нових фізичних принципів. Це гіперзвукова зброя, повністю автономні системи озброєння, використання космосу у військовому протистоянні. Нові загрози для підтримання миру з'явилися з появою цифрових технологій та штучного інтелекту.

Сьогодні, як і вчора, як і в далекому минулому, війна є фактом людського існування. Її відвернення, гарантування миру народам і державам, кожній людині вимагає знання і серйозного напруження сил задля збереження миру і розвитку.

План семінарського заняття

- 1 Війна як філософська проблема.
- 2 Зміна ставлення до війни у XX-на початку XXI століття.

- 3 Нові форми воєнного протиборства у сучасному світі.
- 4 Способи та можливості підтримання миру в наш час.

Тестові питання до семінару

- 1 Кому належить праця «Мистецтво війни»?
 - a) К. Клаузевіцу;
 - b) Сунь Цзи;
 - c) В. Залужному;
 - d) М. Патрушеву

- 2 Проксі-війна має кілька характеристик і вона по суті є:
 - a) наступом на ворога нечисельними, але добре підготовленими військами;
 - b) гучним оголошенням війни противнику з метою злому його волі до боротьби;
 - c) створенням військового конфлікту центрами геополітичної сили на території третіх країн;
 - d) запереченням агресора права жертви на існування.

- 3 В гібридних війнах все більшого значення набуває:
 - a) військова хитрість;
 - b) інформаційна складова;
 - c) сучасна військова техніка;
 - d) підтримка із-за кордону.

- 4 Яка суттєва обставина змінила сучасне ставлення політиків до війни?
 - a) усвідомлення безперспективності збройного вирішення міжнародних конфліктів;

- b) підвищення цінності людського життя;
- c) поява ядерної зброї;
- d) втрата лідерів світу волі до боротьби.

5 З точки зору філософії війна – це:

- a) результат агресивної сутності людини;
- b) прояв амбіцій політичних лідерів;
- c) результат недалекоглядності людини»;
- d) об'єктивний процес.

Семінар 5. Головні небезпеки сучасного глобалізму, радикалізму і фундаменталізму

5.1 Поняття глобалізму та глобалістики

Глобалізм — це процес і результат становлення єдності світу як певного органічного цілого, або, як частіше його називають, ідеологія глобалізації. Це поняття стали активно вживати в 70-х роках ХХ століття, хоч передумови того, що сьогодні охоплюється терміном «глобальність» можна віднайти навіть у глибокій давнині. Ідея глобалізму, по суті, полягає у тому щоб сформувати економічний і політичний монополізм з міжнародним центром влади. Це передбачає творення єдиного світового простору на основі ринкової економіки та послідовне, як вважають окремі дослідники, нівелювання всіх локальних відмінностей, а саме: мови, культури, традицій, ментальності і навіть місцевих інтересів [24].

Філософський аналіз проблем глобалізації пов'язаний з розглядом становлення соціально-політичних структур наднаціонального рівня; вплив глобалізації на національні спільноти та держави; аналіз можливостей

пізнання тенденцій глобалізації та становлення людства як глобальної спільноти; виявлення можливостей та прогнозування наслідків глобалізаційних процесів. Це завдання комплексне і наука, що вивчає ці процеси, називається «глобалістика» [8, с. 34].

5.2 Глобалізація та антиглобалістська боротьба

Головними ідеологами глобалізації стали західні історики і філософи. Це в першу чергу Карл Поппер (1902-1994). Основні ідеї були викладені ним у роботі «Відкрите суспільство і його вороги» [25]. Серйозні підвалини в теорію глобалізації заклав американський соціолог, політолог і філософ-неомарксист Іммануїл Валлерстайн (1930-2019) у своєму творі «Сучасна світо-система» [26].

В ній він доводить, що в розвитку світо-системи на рубежі XVIII-XIX століть відбувся поворот, що позначився остаточною перемогою капіталістів і встановленням їхньої політичної влади в усіх ключових позиціях суспільства. Продовженням цієї лінії стала робота Ф. Фукуяма «Кінець історії і остання людина» [27], в якій він після розпаду Радянського Союзу намагався обґрунтувати ідею, що ліберальна демократія стала «кінцевим пунктом ідеологічної еволюції людства» і «остаточною формою правління в людському суспільстві», що означає досягнення людством ідеального суспільства споживання. Цей стан людської суспільності Ф. Фукуяма назвав «кінцем історії». Основним мотивом даної позиції є твердження, що ліберальна демократія замінює ірраціональне бажання бути вищим за інших раціональним бажанням бути визнаним за рівного з іншим. Ця праця зазнала критики, пізніше й сам автор визнав деякі свої помилки.

Основою сучасної форми глобалізації є діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК), яка має певні завоювання і приносить відчутні вигоди людям у різних частинах єдиного світу. Однак, існують і недоліки. Із країн, де ТНК працюють, основна частина капіталу вивозиться в країну свого

походження. В результаті окремі регіони світу продовжують перебувати у злиденному стані [28]. Так зародився рух антиглобалізму, ідеологія, що спрямована проти так званої «корпоративної глобалізації». Її прихильники виступають за демократичну глобалізацію, за демократизацію «знизу», вигідну для всіх. У зв'язку з цим антиглобалісти називають себе альтерглобалістами, тобто ратують за глобалізм в іншій, демократичній формі [29].

В рамках протиборства глобалістів і антиглобалістів виникла ідея глокалізації, сутністю якої є використання місцевих особливостей в умовах глобалізації для просування бізнесу. Прикладом може служити туризм, основою якого є інтерес до інших країн, іншої культури, увага до відмінностей.

5.3 Сучасний радикалізм та його різновиди

Боротьба, яка ведеться за економічні, політичні, культурні та інші інтереси в умовах глобалізації нерідко набуває форм, які називають радикальними. Радикалізм — (від лат. *radix* — коріння) — крайня, безкомпромісна підтримка та захист певного погляду, концепції або політики. Існує як у формі теорії, так і у формі її практичної реалізації. Радикалізм може бути легальним. Це коли політичні вчинки здійснюються в рамках чинного законодавства. Нелегальний радикалізм — це політичні акції та форми боротьби, які не передбачені законом, а іноді і просто знаходяться під заборонаю. Крайньою формою нелегального радикалізму є тероризм.

Радикалізм може бути різного походження: політичний, релігійний, церковний, культурний і навіть філософський. Але здебільшого йдеться про радикальну політичну ідеологію і практику [30, с. 617].

Існує радикалізм правого і лівого толку. Загальними рисами праворадикальної ідеології є її спрямованість на ліквідацію демократичного

правопорядку та формування тоталітарних режимів. Ліворадикальна ідеологія виникла як реакція на жорстку соціальну диференціацію, елітарний характер демократії, «корпоративну глобалізацію».

Будь-який радикалізм має свої причини, історично виправданий, а значить, не усунений. Завдання полягає в тому, щоб проводити політику стримування та противаг крайнім формам політичної поведінки заради мінімізації негативних наслідків. В демократичному суспільстві радикальні настрої та політичні рухи не репресуються, а знаходяться на маргінесі політичного життя і служать маркером демократичності спільноти.

5.4 Фундаменталізм та його різновиди

Радикалізм хоч і має свої ідейні настанови, але він здебільшого є практикою. Фундаменталізмом називають теорії, які закликають повернутись до джерел, до основ, які становлять сутність, як правило, політичного світогляду. Термін «фундаменталізм» отримав назву від лат. *fundamentum* — основа, фундамент, підґрунтя. Сьогодні на слуху релігійний фундаменталізм. Але окрім релігійного виділяють також національний, феміністичний, ринковий, екологічний та інші види фундаменталізму [31].

В умовах сучасної форми глобалізації відбувається подальше розшарування між країнами в частині їхньої спроможності забезпечити добробут своїх громадян, тому процеси, що мають місце у сфері міжнародного співробітництва, все частіше називають «глобальним неоколоніалізмом». Отож, будь-який фундаменталізм, в тому числі й релігійний, є продуктом культури, способу мислення та відображення життєвих інтересів. Він виявляється зворотною стороною процесу глобалізації та вестернізації.

Сьогодні на геополітичній арені найбільш впливовим є ісламський фундаменталізм. Найбільш впливовою формою ісламського фундаменталізму є рух салафітів (від араб. *ас-саяф* — предки, попередники).

Прихильники цієї ідеології для викорінення соціальної несправедливості та інших вад суспільного життя пропонують очистити іслам від шкідливих нашарувань та повернутись до незамулених джерел ісламу.

Ще однією фундаменталістською течією в ісламі є ваххабізм. Багато дослідників вважають його крайньою формою фундаменталізму. Ваххабіти вважають, що справжній іслам практикували тільки три покоління пророка Муххамеда. У XVII столітті ваххабізм став прапором боротьби за політичне об'єднання Аравії. Сьогодні він є домінуючою формою ісламської релігії в Саудівській Аравії.

Починаючи з 90-х років XX століття релігійний фундаменталізм відроджується в Росії. Його ідеологію сповідують товариства «Александр Невский», «Черная сотня», «Православие или смерть». Існує також католицький фундаменталізм та інші.

Фундаменталізм є зворотною стороною процесу глобалізації. Він іманентно притаманний глобалізованому світові і буде його постійно супроводжувати. А тому потребує до себе прискіпливої уваги.

План семінарського заняття

- 1 Глобалізм як ідеологія сучасного етапу глобалізації.
- 2 Антиглобалізм, його причини та форми.
- 3 Сучасний радикалізм та його форми прояву.
- 4 Фундаменталізм: сутність та його місце у сучасному світі.

Тестові питання до семінару

- 1 Основою творення сучасного світового простору є:
 - a) єдина нівельована культура;
 - b) діяльність транснаціональних корпорацій;
 - c) амбіції лідерів великих держав;
 - d) людська допитливість помножена на активність.

2 Антиглобалістський рух виник з причини:

- a) невдач глобалізації;
- b) в силу постійної людської невдоволеності;
- c) несправедливого характеру корпоративної форми глобалізації;
- d) зомбування певної частини світової людності.

3 Глокалізація — це:

- a) опір локальних еліт глобалізації;
- b) повне заперечення глобальних процесів;
- c) нерівномірний процес глобалізації;
- d) використання місцевих особливостей в умовах глобалізації для просування бізнесу.

4 Основною причиною радикалізму є:

- a) незадоволення окремих груп населення в різних країнах світу наслідками сучасної форми глобалізації;
- b) наявність в структурі сучасних суспільств людей з авантюристичним характером;
- c) прагнення молодих людей до звиятиги;
- d) туга за активністю.

5 Фундаменталізм — це:

- a) повернення до історичних джерел з причини неприйняття сучасних реалій;
- b) переконання, що діяльність повинна бути угрунтована на стійкому фундаменті;
- c) звичка діяти ґрунтовно, спираючись на власні переконання;
- d) спосіб життя глибоко освічених людей.

Семінар 6. Філософські аспекти глобалістики як нової науки про сучасний світ

6.1 Особливості формування та етапи розвитку глобального мислення

Філософії за своєю природою і предметом завжди і в усі часи було притаманне мислення, яке часто називають глобальним. Розуміння пов'язаності світових процесів, їх особлива цілісність вимагають саме такого мислення. Осмислення стану і перспектив існування планети Земля ставить в порядок денний необхідність філософського, теоретичного мислення [32, с. 343-356].

В рамках глобалістики як нової науки про сучасний світ «глобальне мислення» є синонімом мислення планетарного. Його зачатки можна віднайти ледь не в античні часи. Але тоді воно стосувалось світу мислення, а не життя планетарного. Відкриття Х. Колумбом Америки, а потім нанесення на мапу шостого материка у 1821 році (Антарктиди) відкрило можливість трактувати глобальне мислення як планетарне. І все ж глобальне мислення як явище суспільного життя стало по-справжньому дійсним, коли між державами і материками сформувався регулярний обмін товарами і послугами, а потім капіталами і людьми [33, с.145].

Становлення глобального мислення, з одного боку, було наслідком усвідомлення реальних процесів становлення спільнот, а з іншого — становлення великих імперій та цивілізацій було результатом втілення ідей, які спочатку формувались у свідомості ідеологів того часу. Як наприклад ідея «Третього Риму» в Московії.

6.2 Загальна характеристика мондіалізму як напрямку суспільно-політичної думки

Терміном «мондіалізм» (від лат. «mundus», фр. «monde» — світ) позначають систему поглядів, в основі якої лежить уявлення про необхідність створення Світового уряду для встановлення прямого правління світовою економікою і всією життєдіяльністю людства [34]. Відмінність між мондіалізмом і інтернаціоналізмом полягає в тому, що мондіалізм як теорія ігнорує національний суверенітет, тоді як принцип інтернаціоналізму такий суверенітет визнає. Саме за таким принципом утворена ООН, яка не керує національними державами, а є майданчиком для обговорення проблем міжнародного співробітництва і підтримання миру у світі. Передісторією мондіалізму є творення перших світових імперій.

Перші правомондіалістські організації виникли на рубежі XIX-XX століть. Сьогодні у центрі мережі структури мондіалізму знаходяться такі неурядові організації, як Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations (CFR)), Більдерберзький клуб (Bilderberg group), Тристороння комісія (Trilateral commission).

В рамках ідей мондіалізму сьогодні працюють й інші економічні та фінансові міжнародні інституції. Серед них: Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк.

Крім уже названих організацій, нинішніми прообразами глобального уряду виступають «сімка» (G-7) і «двадцятка» (G-20) економічно найпотужніших країн світу.

6.3 Предмет глобалістики як нової науки про сучасний світ

Глобалістика — це сукупність наукових досліджень, що спрямовані на виявлення сутності глобальних проблем, проблем, що зачіпають інтереси всього людства і кожну окрему людину. Це міждисциплінарна сфера

філософських, політологічних, соціальних і культурологічних досліджень різних аспектів глобальних проблем [35].

Як самостійний науковий напрямок глобалістика почала складатись в кінці 60-х років XX століття, хоч сам термін виник значно пізніше. Започаткували її відомі вчені із 30 країн світу через створення у 1968 році неурядової організації «Римський клуб» [36]. Мета, яку вони перед собою ставили, полягала у приверненні уваги світових урядів і всього людства до загроз, які виникли через забруднення навколишнього середовища, що загрожує загибеллю цивілізації. Уже з 70-х років XX століття глобалістика стала формуватись як міждисциплінарна наука.

В сучасній глобалістиці виділяють три групи глобальних проблем:

- проблема міждержавних відносин;
- екологічні проблеми;
- демографічні проблеми.

Сьогодні глобалізм – це ідеологія, глобалізація – процес, а глобалістика – наука про глобальні проблеми сучасного світу. Глобалістика – це нова інтегральна наука, яка виявляє сутності, тенденції і причини процесів глобалізації і глобальних проблем.

6.3 Етапи розвитку глобалістики та її провідні напрями

Перший етап припадає на 60-ті роки з початком роботи Римського клубу.

Другий етап починається із середини 70-х років і триває до середини 80-х років.

Третій етап починається з середини 80-х років і триває по сьогодні.

Після 2001 року супроти глобалізації у її теперішній формі активно став розвиватись антиглобалістський рух [37].

Глобалістика як синтетична наука покликана дати відповідь на виклики сучасного світу, з якими можна справитись тільки спільними зусиллями філософів, економістів, соціологів, політологів, демографів.

План семінарського заняття

- 1 Глобальне мислення: його основні характеристики та етапи розвитку.
- 2 Мондіалізм як один із напрямків сучасної політичної думки.
- 3 Глобалістика як міждисциплінарна наука.
- 4 Етапи розвитку глобалістики, характеристика кожного з них.

Тестові питання до семінару

- 1 Глобальне мислення в сучасній глобалістиці – це:
 - a) філософське, теоретичне мислення;
 - b) мислення загально планетарне;
 - c) мислення про загальні речі;
 - d) мислення, що далеке від щоденного життя.
- 2 Сучасне глобальне мислення сформувалось в результаті:
 - a) оформлення регулярного обміну товарами, послугами, капіталами і людьми;
 - b) створення атомної зброї;
 - c) становлення двополярного світу;
 - d) виникнення дефіциту природних ресурсів.
- 3 Мондіалізм як теорія розвитку сучасного світу за своєю сутністю є:
 - a) економічною теорією;
 - b) культурологічною теорією;
 - c) політичною позицією;
 - d) конспіративним світоглядом.
- 4 Яка із названих міжнародних організацій є мондіалістською?
 - a) ООН;
 - b) НАТО;

- c) Більдерберзький клуб;
- d) Африканський Союз.

5 Які проблеми із нижче наведених досліджує глобалістика як наука?

- a) проблему міжнародних відносин, екологічні проблеми, демографічні проблеми;
- b) екологічні, демографічні та проблеми охорони здоров'я;
- c) проблеми освіти, обмеженість природних ресурсів, демографічні проблеми;
- d) проблеми тероризму, екологічні та політичні проблеми.

Семінар 7. Інформаційне забруднення сучасного соціального середовища як нова філософська проблема

7.1 Становлення інформаційного суспільства та його природа

Поняття інформаційного суспільства виникло в рамках концепції постіндустріального суспільства. Автором останньої є американський соціолог **Даніел Белл** [38, с. 194-251]. Він виходив з того, що людська цивілізація проходить три етапи розвитку: аграрний, індустріальний та постіндустріальний. Його співвітчизник Елвін Тоффлер говорив про три «хвилі» розвитку суспільства: аграрну, індустріальну та інформаційну. Резюмуючи сказане, можемо зробити висновок: інформаційне суспільство – елемент, складова, сектор постіндустріального суспільства. Проте прогрес у сфері інформатизації суспільства має свої позитивні і негативні моменти [39, с. 362-380].

На перших двох стадіях людина зайнята забезпеченням себе продуктами і товарами першої необхідності. На третій стадії в результаті підвищення добробуту членів суспільства небувалого розвитку набуває сфера послуг. З розвитком технологій ця стадія розвитку суспільства набуває все більш виразного вигляду інформаційної епохи.

На цій стадії інформація проголошується ключовим фактором виробництва, «інтелектуальні технології» відкривають неймовірні можливості вирішення різноманітних економічних, технічних, соціальних, екологічних та інших проблем.

Реальною стає децентралізація, деурбанізація, оскільки з'являється можливість дистанційної роботи. Одночасно змінюється характер міжособистісних взаємин. Вони стають все менш стійкими та недовговічними. Відбувається загострення низки суспільних протиріч: розпад ієрархічних структур лідерства, посилюється роль етнічних, культурних та релігійних чинників. Зростання субкультур провокує конфліктогенність у суспільстві.

Цифрова революція безумовно носить прогресивний характер. Однак наростання масиву інформації створило для людини немало проблем. Реальністю стало інформаційне перевантаження. Людина часто не може уникнути нав'язливої інформації, котра їй аж ніяк не потрібна. Так виникла проблема «зайвої» інформації.

7.2 Сутність проблеми «зайвої» інформації

Сьогодні все частіше стали зустрічатись висловлювання «інформаційне перевантаження», «інформаційна втома», наявність «зайвої інформації». Зараз за один день людина отримує стільки інформації, скільки у XVII ст. за цілий рік.

Надмірність інформації, як не дивно, супроводжується її недостатністю. В потоці циркулюючої інформації важко віднайти потрібну.

Інформація швидко старіє, втрачає актуальність, перетворюється в «інформаційний бруд», «інформаційне сміття». Сьогодні для вищої освіти час, протягом якого знання, отримане в університеті, на половину втрачає свою цінність, складає 7-10 років.

З'явилися такі явища як інформаційні війни та інформаційний тероризм, «легка соціальність», що характеризується фрагментарністю, віртуальністю і носить «маскарадний» характер. Відбувається зниження інтересу до сутності речей, відбувається гіпертрофія образу. «Когнітивне перевантаження» розсіює пам'ять, впливає на засвоєння інтелектуального матеріалу.

Інформаційне перевантаження породило проблему інформаційних відходів.

7.3 Загальні риси побутових та інформаційних відходів (викидів)

Відходами називають речовини, матеріали і предмети, які утворюються в результаті людської діяльності. Їх можна позбутись або використати, але для цього їх необхідно спочатку переробити.

Побутові та інформаційні відходи відрізняються, але між ними все ж є дещо спільне. Що саме? Вони забруднюють навколишнє середовище, мають тривалий термін розкладання, їх утилізація потребує значних витрат часу, грошей і т. п.

Інформаційне сміття класифікують таким чином:

- невикористана інформація;
- неактуальна інформація (застаріла, другорядна);
- недостовірна інформація (часто застосовується в інформаційних війнах);
- неякісна інформація (неточна, неповна, заплутана).

Зараз у мережі Інтернету 75-80 % інформації можна кваліфікувати як інформаційний бруд.

7.4 Спам і боротьба з ним

Термін спам походить від англ. spam, що є аббревіатурою назви американського виробника м'ясних консервів («Spiced ham» (гостра шинка), а також («Shoulder of pork and ham» (свині лопатки і окости). Саме ці м'ясні консерви після Другої світової війни, намагаючись реалізувати їх до закінчення терміну придатності, пропонували громадянам через нав'язливу рекламу.

Зараз найчастіше спамом називають масове розсилання електронних листів через Інтернет. Найбільший потік спаму поширюється через електронну пошту. На сьогодні доля вірусів і спаму у загальному трафіку електронної пошти за різними оцінками складає від 70 до 95 відсотків.

Розповсюджувачів спаму через Інтернет називають спамерами. Але щось подібне існувало і до появи електронних носіїв інформації. Це відомі листи, які отримали назву «Богоугодна справа», листи на «удачу», так звані листи «щастя» (повідомлення про неіснуючі борги, штрафи і т. п.). Сьогодні просунуті користувачі Інтернету, так звані хакери, вигадали більш «досконалий» спосіб шахрайства. Вони вигадали такий спосіб виманювання номерів кредитних карток для доступу до системи онлайн-платежів, який називають «фішингом» (англ. phishing — рибалити).

Серед спаму солідне місце займає масова розсилка листів, які містять комп'ютерні віруси. Нерідко самі користувачі таких сервісів як Viber та WhatsApp «забруднюють» електронний простір, розсилаючи своїм друзям та знайомим непотрібну їм інформацію.

Витрати на боротьбу зі спамом світове співтовариство, за даними дослідницької компанії Terris Research, складають 50 млрд доларів щорічно. Та все ж слід пам'ятати, що найкращим способом захисту власного комп'ютера від спаму і особливо вірусних програм є культура самого користувача Інтернету.

7.5 Необхідність захисту інформаційного простору сучасного людства

Сьогодні проблема інформаційної безпеки стоїть дуже гостро. Йдеться про захист важливої, в тому числі й конфіденційної інформації підприємств, бізнес-організацій та закладів [40]. Безпека інформаційного простору є складним завданням, оскільки її реалізація вимагає врахування права людини на вільний доступ до інформаційних ресурсів, на свободу слова [41].

Кожна держава вирішує питання захисту інформації по-своєму, але оскільки проблема глобальна, загальнолюдська, то існують й міжнародні угоди, які покликані регулювати відносини у сфері інформаційних потоків.

Особливе місце серед чисельних багатосторонніх угод, що містять інформаційні норми, займають такі:

- «Всезагальна декларація прав людини» від 10.12.1948 року;
- «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» від 16.12.1966 року;
- «Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі» від 01.08.1975 року.

Важливим документом є «Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства», прийнята в липні 2000 року представниками восьми провідних країн світу. Цей документ встановлює основні принципи входження держав у глобальне інформаційне суспільство.

Найкращі «фільтри» проти спаму не захищають користувача Інтернет-послуг від неприємностей, тому слід бути обачним при користуванні його ресурсами. Дотриманню «гігієни» в інформаційному середовищі кожним немає заміни. І це залежить від кожного з нас.

План семінарського заняття

- 1 Поняття інформаційного суспільства, його природа.
- 2 Інформаційне забруднення соціального середовища, його сутність.
- 3 Специфіка «інформаційного сміття», природа спаму і боротьба з ним.
- 4 Актуальність та форми захисту сучасного інформаційного простору.

Тестові питання до семінару

- 1 Поняття «інформаційна епоха» пов'язана з іменем:
 - a) Данієла Бела;
 - b) Елвіна Тоффлера;
 - c) Біла Гейтса;
 - d) Стіва Джобса.
- 2 «Інформаційна втома» є характеристикою:
 - a) слабовольної людини;
 - b) стану війни;
 - c) епохи Інтернету;
 - d) комп'ютерної залежності.
- 3 Спам — це:
 - a) невикористана інформація;
 - b) пропущена інформація;
 - c) масове розсилання електронних листів через Інтернет;
 - d) беззмістовна інформація.
- 4 Культура користувача Інтернету передбачає:
 - a) інформаційну «гігієну»;

- b) високий рівень інтелекту;
- c) знання інтернет-сервісів;
- d) знання основних характеристик інформаційної доби.

5 Найскладнішим завданням при проведенні заходів з гарантування інформаційної безпеки є:

- a) узгодження таких заходів між державами;
- b) боязнь не нанести шкоду користувачам;
- c) технічні сторони таких гарантій;
- d) дотримання права людини на доступ до інформаційних ресурсів.

Семінар 8. Сучасна філософія права, політико-правова культура суспільства

8.1 Предмет і поняття філософії права

Людська діяльність в цивілізованих суспільствах регулюється правом. Перші ж ідеї філософії права зародились ще в період античності. Філософія права — це філософська дисципліна, яка вивчає граничні підстави права як одного із способів людського буття. Закони, що створюються на основі права, повинні відповідати інтересам людини, служити суспільній гармонії та особистій самореалізації громадян. Французький філософ права Г. А. Шварц-Ліберман фон Валендорф зазначав, що той, хто думає, що обійдеться без філософського обґрунтування функціонування правової системи, насправді керується своєю «особистою», доморощеною філософією, ризикуючи закінчити блуканням в пільмі правової дисгармонії. Базовими поняттями філософії права є поняття «свобода»,

«справедливість», «закон». Джерелом самого права є сама природа людини. Природне право — це право на життя, волю, безпеку, опір насильству. Змістом громадянського права є державні закони, що створені людьми (громадянське право).

Сучасна філософія права — це розділ філософії. Вона є найвищою духовною формою пізнання права і досягнення його сенсу і ролі в життєдіяльності людини. Головним поняттям філософії права є поняття «право». Право — це принцип формальної рівності людей у суспільних відносинах; загальна і необхідна форма свободи у суспільних відносинах; загальна справедливість. Отже, головними компонентами права є: формальна рівність, єдиний масштаб свободи, загальна справедливість.

8.2 Філософські теорії держави

Вже у кінці II тис. до н. е., в часи Гомера, греки оперували поняттями «правда», «звичай», «звичаєве право», «номос» (закон). Принцип нерозривного зв'язку людських справ з космічними законами характерний для Геракліта (близько 530-470 р. р. до н.е.). У Платона поряд з фізичним Космосом з'являється ідеальний Космос. Ідеальна держава для Платона — це продовження ідеального Космосу, земне втілення суворих вимог Логосу. Людина не має права жити лише для себе, як у софістів, вона зобов'язана існувати для держави і загального блага.

Людина для Аристотеля — це «політична тварина», тобто істота, що живе інтересами полісу, держави. Зміст людського буття не в пошуках насолоди, а в добродієчності і законослухняному існуванні.

У Середньовіччі право у Європі базувалось на християнському світогляді. Визначними мислителями в цій галузі були в цей час Аврелій Августин і Тома Аквінський. Закон у них виступає як загальне благо.

Новий час позначився діяльністю таких мислителів як Томас Гоббс, Джон Локк та інші. Останній запропонував поділ влади на три гілки для їх

урівноваження: законодавчу, виконавчу і федеративну (судову). Значний вклад у розвиток філософії права вніс німецький філософ Гегель. Своє філософсько-правове вчення він виклав у роботі «Основи філософії права, або природне право і державознавство» [42].

Сучасні філософи і вчені-правознавці продовжують вдосконалювати філософію права та пишуть підручники [5].

8.3 Філософське розуміння свободи і свавілля

Питання про свободу є основним у філософії права. Слід розрізняти поняття «права людини» і «права громадянина». *Права людини* — це права людини, пов'язані з людиною як суб'єктом прав і свобод, фізичною особою. (Ці права гарантуються ст. 27,28,29,32 Конституції України).

Права громадянина — це сфера відносин людини з державою, громадянином якої вона є. Це право на свободу віросповідання (ст. 35), на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на мітинги і демонстрації (ст. 39), право на соціальний захист (ст. 46) тощо.

Сучасне міжнародне співтовариство приділяє значну увагу саме забезпеченню прав людини. На міжнародному рівні прийнята ціла низка угод та законів, що покликані захищати свободу людини і громадянина. Ось деякі з них:

- 1948 р. — Загальна декларація прав людини;
- 1950 р. — Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод людини;
- 1961 р. — Європейська соціальна хартія;
- 1975 р. — Заключний Акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі;
- 1990 р. — Документ Копенгагенської конференції з людського виміру НБСЄ.

Істинне розуміння свободи полягає в усвідомленні того, що свободними хочуть бути усі. А це покладає на кожного з нас вимогу не заважати іншим у їхньому прагненні до свободи. Звідси виходить, що свобода не може не бути обмеженою. Її межею є таке ж саме прагнення до свободи іншого. Свобода для кожного — це право або правова свідомість як основа справедливості, яка заперечує свавілля. Ідеалом особистої свободи є: робити те, що вважаєш правильним та необхідним, і відповідати за це. А право — це результат домовленості з іншими людьми. Що не заборонено за домовленістю — те дозволено.

Теорії держави визнають можливість демократичних та антидемократичних політичних систем. Крайня форма антидемократичного режиму — *тоталітарний режим*.

Його риси:

- панування держави над особою і суспільством;
- одержавлення усіх легальних громадських організацій;
- повний контроль над діяльністю громадян і громадських організацій;
- політична цензура;
- репресії відносно опозиції;
- мілітаризація громадського життя;

Авторитаризм — різновид антидемократичного політичного режиму.

Його риси:

- вся влада зосереджена в руках однієї людини або групи осіб (авторитарний центр);
- домінування командно-директивних методів діяльності;
- обсяг політичних прав і свобод повністю залежить від волі правителя або центру;
- діє принцип пріоритету держави над особою;
- відсутність чіткого розмежування між трьома гілками державної влади: законодавчою, виконавчою і судовою.

8.4 Свобода у сучасному світі

Свободу гарантує закон, який є загальним за своєю сутністю. Це означає, що його необхідно дотримуватись усім. Свобода для всіх – це право діяти за встановленими правилами життя. Право – це закон, який захищає свободу, обмежуючи свавілля людей. Тому право повинно мати силу. Коли право має силу – це добре. Не добре, коли сила стає правом. Свобода – це рівність усіх у правах. Люди свободні настільки, наскільки вони рівні, а рівні настільки, наскільки свободні. Свавілья в сучасному світі – це протилежність свободі. Або правова свобода, або не правове свавілля – третього бути не може. У свавілля нема ніякого принципу, воно є ігноруванням усіх принципів. А це насильство, тиранія і диктат. Світовий суспільний прогрес є рухом до свободи, рухом до все більшої свободи все більшої кількості людей.

План семінарського заняття

- 1 Сутність і призначення філософії права.
- 2 Філософія права в історії.
- 3 Основні політичні режими сучасності.
- 4 Проблеми свободи у сучасному світі.

Тестові питання до семінару

- 1 Філософія права — це:
 - a) роздуми про світ людських взаємин;
 - b) міркування про облаштування суспільства;
 - c) наука про принципи захисту суспільства від насильства;
 - d) філософська дисципліна, яка вивчає граничні підстави права як одного із способів людського буття.

2 Право у своїй сутності відображає:

- a) принцип формальної рівності людей у суспільних відносинах;
- b) комплекс уявлень про справедливість;
- c) бажання еліти закріпити за собою суспільні привілеї;
- d) система законів, що описує принципи захисту громадян.

3 Середньовічне право в Європі будувалось на:

- a) філософських ученнях мислителів античності;
- b) вченні Августина Блаженного;
- c) вченні Томи Аквінського;
- d) християнському світогляді.

4 Ідея про розподіл гілок влади належить:

- a) Георгу Гегелю;
- b) Томасу Гоббсу;
- c) Джону Локку;
- d) Аристотелю.

5 Крайня форма антидемократичного політичного режиму:

- a) олігархічний;
- b) тоталітарний;
- c) авторитарний;
- d) командно-адміністративний.

Питання до контрольних робіт та іспиту

- 1 Роль філософії в осмисленні глобальних проблем сучасності.
- 2 Сутність сучасних глобальних проблем людства.
- 3 Класифікація сучасних глобальних небезпек.
- 4 Філософський аспект можливих шляхів вирішення глобальних проблем сучасності.
- 5 Соціотехносфера як результат науково-технічного прогресу.
- 6 Діяльність «Римського клубу» як перша спроба наукового прогнозування майбутнього в епоху науково-технічної революції.
- 7 Моделювання як метод наукового передбачення наслідків глобальних небезпек .
- 8 Соціально-екологічне прогнозування як метод досягнення гармонії в системі «суспільство-природа».
- 9 Соціальна екологія як наука про природно-соціальні проблеми сучасності.
- 10 Три складові частини соціальної екології.
- 11 Основні причини загострення проблеми забруднення навколишнього середовища.
- 12 Сутність проблеми обмеженості природних ресурсів.
- 13 Руйнівні наслідки економічної діяльності сучасного людства.
- 14 Особливості формування та етапи розвитку глобального мислення.
- 15 Загальна характеристика мондіалізму як напрямку суспільно-політичної думки.
- 16 Предмет глобалістики як нової науки про сучасний світ.
- 17 Етапи розвитку глобалістики та її провідні напрями.
- 18 Сутність проблеми «зайвої інформації».
- 19 Загальні риси побутових та інформаційних відходів.
- 20 Проблема спаму і боротьба з ним.
- 21 Необхідність захисту інформаційного простору сучасного людства.

22 Сутність сучасного глобалізму. Поняття глобалістики, глобалізації та антиглобалістичної боротьби.

23 Сучасний радикалізм, його особливості і різновиди.

24 Фундаменталізм та його сучасні різновиди.

25 Поняття «демографічний вибух» і «демографічна криза».

26 Причини і сутність світового «демографічного вибуху».

27 Демографічна політика як важливий засіб подолання глобальних демографічних проблем.

28 Демографічна ситуація в Україні: реальність і політичні спекуляції.

29 Поняття урбанізації. Субурбанізація і псевдоурбанізація.

30 Головні особливості і темпи урбанізації у XX-XXI століттях.

31 Сучасні міські агломерації і мегаполіси: проблеми і перспективи.

32 Особливості урбанізації в Україні.

33 Війна як філософська проблема. Мир і війна у сучасному світі.

34 Проксі війни: особливості та механізми здійснення.

35 Причини і наслідки зміни ставлення до війни у XX столітті.

36 Особливості сучасної політики миру.

37 Роль ООН та інших міжнародних організацій у забезпеченні миру на планеті.

38 Класифікація сучасних політичних систем.

39 Характеристика тоталітарного політичного режиму.

40 Сучасні трансформації тоталітаризму і тоталітарний тип свідомості.

41 Характеристика сучасного демократичного політичного устрою.

42 Політика і суспільна мораль в Україні.

43 Предмет і поняття філософії права.

44 Філософські теорії держави.

45 Філософське розуміння свободи і свавілля.

46 Свобода і право у сучасному світі.

47 Поняття «бідності». Бідні і багаті люди, регіони, країни.

48 Особливості розвитку взаємозв'язків між багатими і бідними країнами.

Ключ до тестових питань

Семінар 1. Місце і роль філософії в класифікації та розв'язанні сучасних проблем людства

1 – b; 2 – b; 3 – c; 4 – c; 5 – d.

Семінар 2. Глобальні екологічні небезпеки як предмет філософського аналізу

1 – d; 2 – d; 3 – c; 4 – c; 5 – c.

Семінар 3. «Демографічний вибух» як глобальна проблема нашого часу

1 – d; 2 – c; 3 – d; 4 – b; 5 – c.

Семінар 4. Філософські аспекти проблеми війни і миру у XXI столітті

1 – b; 2 – c; 3 – b; 4 – c; 5 – d.

Семінар 5. Головні небезпеки сучасного глобалізму, радикалізму і фундаменталізму

1 – b; 2 – c; 3 – d; 4 – a; 5 – a.

Семінар 6. Філософські аспекти глобалістики як нової науки про сучасний світ

1 – b; 2 – a; 3 – c; 4 – c; 5 – a.

Семінар 7. Інформаційне забруднення сучасного соціального середовища як нова філософська проблема

1 – b; 2 – c; 3 – c; 4 – a; 5 – d.

Семінар 8. Сучасна філософія права, політико-правова культура суспільства

1 – d; 2 – a; 3 – d; 4 – c; 5 – b.

Список використаних джерел

Основні

- 1 Філософія глобальних проблем сучасності: навч. посіб. для студентів вищих технічних навчальних закладів / [Колектив авторів, за наук. ред. Арістової А. В.; упоряд. словника Волобуєва С. В.]. Київ: НТУ, 2016. 184 с.
- 2 Капітон В. П., Капітон О. В, П'ятун В. В. Філософія глобальних проблем сучасності: монографія. Дніпропетровськ: ДДФА, 2010. 374 с.
- 3 Корсак К. В., Плахотнік О. В. Основи сучасної екології: навч. посіб. Вид.4-те, перероб. і допов. Київ: МАУП, 2004. 340 с.
- 4 Дорошенко Л. С. Демографія: навч. посібник. Київ: МАУП, 2005. 112 с.
- 5 Філософія права: підручн. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.

Допоміжні

- 6 Мартинов А. Ю. Світова організація торгівлі: Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. 478 с.
- 7 Катусенко С. Ідеалізація: Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 231 с.
- 8 Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: монографія. Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. 272 с. с. 190-191.
- 9 Населення світу. URL: <https://www.worldometers.info/uk/> (дані на 1 січня 2025 року).
- 10 Жадько В. А. Глобальні проблеми сучасності як об'єкт філософської рефлексії. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Вип. 43. С. 187-195.

- 11 Основи екології та соціоекології: навч. посіб. / М. М. Назарук; Наук.-метод. центр вищ. освіти. Вид. 2-е, доповн. Львів: Афіша, 2000. 256 с.
- 12 Соціальна етика та екологія. Гідність людини-шанування природи: монографія. Київ: Лібра, 2010. 416 с. С. 215.
- 13 Борецько В. Є., Подобайло А. В. Екологічна етика: навч. посібник. Київ: Фітосоціоцентр, 2004. 116 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bioetica/Borejko/index.html>.
- 14 Крисаченко В. С. Динаміка населення: Популяційні, етнічні та глобальні виміри. Київ: Вид-во Національного інституту стратегічних досліджень, 2005. 368 с.
- 15 Стешенко В. С. Політика демографічна. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Polityka_demohrafichna (останній перегляд 18.06.2025 р.)
- 16 Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>.
- 17 Позняк О. В., Шевчук П. Є. Демографічні перспективи України до 2060 року. *Демографія та соц. економіка*. 2014. № 1. С. 72-84.
- 18 Сунь-дзи. Мистецтво Війни / Переклад з давньокитайської: Сергій Лесняк. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 108 с.
- 19 Карл фон Клаузевіц. Природа війни; пер. Руслан Герасимов. Харків: Vivat, 2018. 416 с.
- 20 Світова гібридна війна: Український фронт; під ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
- 21 Малик Я. Й. Інформаційна війна і Україна. *Демократичне врядування*. 2015. Вип. 15. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=DeVr_2015_15_3

22 Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_098#Text.

23 Зінченко В. В. Глобалізація і глобалістика. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 420 с.

24 Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги / Пер. з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. 444 с.

25 Світ-системний підхід: політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015.

26 Francis Fukuyama. The End of History and the Last Man. — Free Press, 1992. 432 p.

27 Глобалізація все забирає. Хто реально керує світом — політики чи корпорації? / Економіка війни. URL: <https://youtu.be/Y-j54-7KYws?si=IxhoRGJ9Fqo9wCMs>

28 Джозеф Стігліц. Глобалізація та її тягар. URL: <https://web.archive.org/web/20110812222247/http://km-academia.ukma.kiev.ua/books/b4.htm#stiglitz>.

29 Лозовицький О. Радикалізм політичний: політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 617 с.

30 Лісовий В. Фундаменталізм: філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 742 с. С. 693.

31 Книш М., Котик Л. Становлення глобалістики як науки / Львівська суспільно-географічна школа: матеріали конференції 24 червня 2021 року. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 343-356.

32 Коппель О. Глобалістика: політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 145 с.

33 Андрущенко С. В. Мондіалізм: Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: <https://esu.com.ua/article-69164>.

34 Власов В. І. Глобалістика і глобалізація: терміни і поняття (короткий словник). URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-4/10_vlasov.pdf.

35 Кисельов М. Римський клуб: Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 742 с. С. 550.

36 Дем'яненко Б. Л. Антиглобалізм: Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Антиглобалізм> (дата звернення 21.06.2025).

37 Бел Деніел. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. С. 194-251.

38 Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. С. 362-380. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/lajon.html>.

39 Пальчук В. Особливості протидії негативним інформаційним впливам. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 469-483.

40 Доктрина інформаційної безпеки України: Указ Президента України № 47/2017 від 25 лют. 2017 р. Офіц. представництво Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

41 Гегель В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство / Переклад з нім. Романа Осадчука та Миколи Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. 334 с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до практичних занять і самостійної роботи

з дисципліни

«ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ»

Відповідальний за випуск Толстов І. В.

Редактор Ібрагімова Н. В.

Підписано до друку 24.06.2025 р.

Умовн. друк. арк. 3,75. Тираж . Замовлення № .

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,

61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.